

Людмила Корівчак

МОДЕЛЬ НАЦІОНАЛЬНОГО САМООЗНАЧЕННЯ У ЛІРИЦІ М. ЧЕРНЯВСЬКОГО

У статті висвітлено погляди М. Чернявського на причини руйнацій та національних утисків в Україні. У полі зору митця перебуває не перебіг історичних подій, а індивідуальність українця. Розкриваючи психологію людини від вільного кочівника до прославлених гетьманів (Богдана Хмельницького, Івана Мазепи), поет прагне пробудити у сучасників почуття національної ідентичності.

Ключові слова: архетипний символ, запорозьке козацтво, психологія героя, національна еліта.

Вивчення досвіду минулих поколінь постало нагальною потребою суспільства на початку ХХ ст., оскільки давало змогу пізнати глибше людину як суб'єкт, що є носієм універсальної структури свідомості.

М. Чернявський намагався осмислити історичні періоди, які пройшла Україна від доби Козаччини до 20-х років ХХ ст. Поет прагнув з'ясувати причини криз, котрих зазнала країна в ці часи.

Історичні погляди М. Чернявського по-різному оцінюються літературознавцями. За спостереженням Яра Славутича, «*пробував Чернявський писати на історичні теми, але без заглиблення в давні часи*» [5, 59].

На думку П. Колесника, «...*козацькі повстання поет висвітлює як війну гололи проти дуків. Причини поневолення України бачить не тільки в колонізаторській політиці самодержавства, а й у зраді українського панства національних інтересів своєї батьківщини*» [2, 417].

Н. Чухонцева говорить про спрямування історичних творів М. Чернявського «... на розкриття нерозривного "зв'язку часів", на актуалізацію того історичного досвіду, що є необхідним для кращого розуміння сучасності та прогнозування майбутнього...» [9, 25].

У дослідженнях І. Немченка знаходимо таке твердження: «*Долі своїх героїв — козацьких гетьманів і отаманів — Чернявський подає крізь призму сприйняття народу, враховуючи суспільний резонанс і наслідки діяльності кожного з них*» [4, 16]. У своїх розвідках літературознавці характеризували вірші М. Чернявського на історичну тематику загалом, а питання національної ідентичності не поставало об'єктом аналізу.

У статті пропонуємо звернути увагу на штрихи, моделі образу українця-патріота, які мають архетипний характер і є цілісним уявленням автора про національно свідому особистість, котра може змінити країну в цілому.

Уже в ранній творчості М. Чернявський звертався до історичного минулого українського народу, яке вабить його козацькою сміливістю,

рішучістю. У вірші «Січ» (1887) автор зобразив козацтво організованою військовою силою, яка нещадно бореться з іноземними загарбниками, що всіляко завдають різноманітних утисків українцям. Пріоритетним для запорожців є здобуття «рівності і волі» для свого народу. Саме на критеріях рівності й свободи побудовано устрій на Хортиці. Поет створив Запорожжя як ідеальну спільноту: «*Тут нема панів і хлопів / І катів немає, / І неправда, панська мати, / В Січ не заглядає*» [6, 51].

У вірші «Січ» М. Чернявського триєдиний образ Запорожжя—Хортиця—Січ постає не просто як одна із сторінок історії в Україні, а прирівнюється до символу справедливості, суду над ворогами. С. Кримський у статті «Архетипи української культури» образ Запорозької Січі в українській літературі відносить до архетипів. Дослідник наводить думки англійського мислителя А. Уайтхеда про хід історії: «...*Розвиток певних цивілізацій визначається не лише трійцею "Істина — Добро — Краса", а й енергією історичної пригоди, яка долає метафізичну відстань між світом мрій та реальністю. ...Характерно, що для народу Запорозька Січ була не тільки збройним табором, а й певним зразком патріотизму, мужності, чоловічої вдачі*» [3, 85]. На думку В. Андрущенко, «*запорожець — герой з історичної дистанції, що стоїть біля священних, епічно-легендарних коренів українства. Січ була суспільною будовою, водночас вона залишається частиною національного духовного світу українців*» [1, 124]. Отже, образ Запорозької Січі у вірші М. Чернявського можна назвати архетипним символом, що уособлює нескореність нашого народу.

Героїкою визвольної боротьби пройнята поема М. Чернявського «Козаки» (1888), в якій описано морський похід козаків проти турків. Динамічно зображує поет картину битви запорожців з турками. Згідно з народною традицією бій постає у формі гуляння, на якому козаки у вправності й силі не знають собі рівних, їхні вчинки гіперболізуються.

У циклі «Поминки» М. Чернявський найповніше розкрив своє бачення історії Запорозької Січі, її значення для майбутнього. Композиційно цикл складається з «Прологу», 14 поезій та епілогу, яким є вірш «Батуринаська весна».

У «Пролозі» відтворено роздуми ліричного героя про долю України. Відірваність сучасників від руху історії, їхню зневіру у щасливому майбутньому України поет розкрив через картину поминань. Образ вогню у вірші — це символ духовної стійкості, витривалості народу, вияв «Вселюдського генія» — Бога, що є джерелом кращого життя для людини, її існування. Життєдайним джерелом для України М. Чернявський визнає дух минулого, оберегом якого для поета є образ степу — місце, що таїть у собі історію козацтва.

За теорією поета, еліта нації повинна пробудити, скерувати сили народних мас до національних і суспільних змін.

У легенді «Савур-могила» М. Чернявський розкрив тему вічної пам'яті про шляхетність істинного проводиря народу. Поет звернувся до давніх часів правління хана Савура, який все життя присвятив служінню монголам, і такої ж відданості вимагав від них після своєї смерті. «Долини сині», «степи зелені», що об'єднуються в «несходжену країну», — все це багатство Савур здобув для свого народу. Останнє прохання правителя — «прославить силу» його. Символом пошанування пам'яті славного сина свого народу є образ високої могили, яка залишається непідвладною часові й на довгі віки сповіщає про славу діяльність Савура. Це досить оригінальна художня інтерпретація міфологеми «пам'ятника». Не випадковим є включення «Савур-могили» до циклу «Поминки», у ній поет продовжив розробляти тему пам'яті про героїв свого народу, вічності слави про них.

У наступній поезії циклу «Ушкали» поет змалював картину вечірніх зборів кочівників ушкалів. Нечисленне плем'я М. Чернявський зобразив через діалог, описи зовнішності. «Вільні лугарі» постають у вірші завзятими й дотепними. Серед кочівників особливо виділяється образ діда. Промовиста деталь його портрета — «весь порубаний шаблями» — вказує на неодноразову участь найстаршого з кочівників у збройних протистояннях, відчайдушність характеру. Попри вже похилий вік, дід є активним учасником пригод.

У цьому вірші, як і в легенді «Савур-могила», образи постають архетипними. Ушкали — це прадавній символ вільнолюбства, безстрашності кочівника. Поет навмисно акцентує увагу на стародавній назві племені. Саме завдяки надзвичайній відвазі ушкалів, їхній єдності цей народ продовжує існувати.

У віршах циклу «Поминки», що присвячені постаті гетьмана українського козацтва Богдана

Хмельницького («Богданова інтродукція», «Богданова слава», «Суботівське подзвіння»), М. Чернявський розробив свою історіософію. На відміну від попередніх творів циклу під кожною поезією зазначено рік битви або час правління гетьмана, що служить для увиразнення історичної достовірності описаних подій.

У вірші «Богданова інтродукція» висвітлено події 1648 р. — виступ козаків на чолі з Богданом Хмельницьким за підтримки кримських татар проти шляхти, яка окупувала територію України.

Ватажок козаків — Богдан — постає відповідно до фольклорної традиції: «орел крилатий». У творі М. Чернявського центральне місце займають підготовка козацького війська до боротьби з поляками та готовність гетьмана визволити Батьківщину від іноземних поневолювачів. У формі риторичного запитання, виголошеного Хмельницьким, поет розвиває думку про доречність військових методів боротьби: «*Та чи вирву ж Україну / З лядської неволі?..*» [8, 156]. За допомогою риторичних окликів у кінці твору автор посилив психологічний стан гетьмана, його вагання щодо необхідності військового протистояння — «*Ой, застогне й Україна, / Збуджена громами!..*» [8, 157].

Вірш про Хмельницького «Богданова слава» є продовженням сюжету попереднього. Славний ватажок запорозького війська Богдан Хмельницький постає як «улюбленець долі», «ніби лев степовий».

Хмельницького М. Чернявський показав не лише вправним воїном, а й високоморальною особистістю. Монолог гетьмана в кінці поезії увиразнює його чулість до людського горя, жаль за втраченими людьми («гетьман сльози втирає»). М. Чернявський возвеличує Богдана Хмельницького і його військо за перемогу, яка скасувала «... рабів на Вкраїні!..» [8, 158].

Гетьман Іван Мазепа зображений М. Чернявським у вірші «Полтавські втікачі». Автор акцентував увагу на моменті втечі козаків на чолі з Мазепою та шведів на чолі з Карлом XII після невдалого бою з російським військом під Полтавою 1709 р. Шведський король сприймає поразку під Полтавою як тимчасову. Антиподом шведського короля М. Чернявський показав Мазепу. Деталі портрета гетьмана — «очі потопив», «поблід, пополотнів» [7, 174–175] — служать для посилення болю від поразки. За допомогою монологів М. Чернявський розкрив психологічний стан Мазепа, з'ясував причини його політичних прорахунків.

Образ Мазепа у творі «саморозкривається» у монологах, що надає йому психологічної глибини. Занепад Батьківщини М. Чернявський показав у символічному образі будівлі, що зруйнувалась і «згоріла у вогні». Саме після Полтавської битви Україна зазнала великих спустошень і втратила рештки своєї автономії.

Незважаючи на поразку, Мазепа у М. Чернявського постає невідкладним тиску обставин. Заклик українського гетьмана «*Лютувати й плакати треба / І нові вчинати діла!*» [7, 176] звучить як вияв нескореності та віри у майбутнє України.

Обізнаність із історичними джерелами дозволила М. Чернявському дійти об'єктивних

висновків про гетьмана. Життєдайним джерелом для України М. Чернявський визнає дух минулого. За допомогою героїчних моделей минулого, доби козацтва митець хотів вплинути на українців початку ХХ ст., пробудити в них почуття патріотизму, бажання творити щасливе майбутнє.

ДЖЕРЕЛА

1. Андрущенко В.Л. Запорозька Січ як український феномен / В.Л. Андрущенко, В.М. Федосов. — К. : Заповіт, 1995. — 173 с.
2. Історія української літератури : у 8 т. — К. : Наукова думка, 1969. — Т. 5 : Література початку ХХ ст. — 1958. — 524 с.
3. Кримський С. Архетипи української культури / С. Кримський // Вісник НАН України. — 1998. — № 7–8. — С. 74–87.
4. Немченко І. Художнє осмислення історії України в творчості М. Чернявського (на матеріалі поетичного циклу «Поминки») / І. Немченко // Микола Чернявський — письменник, громадський діяч, педагог : тези доповідей наукової конференції. — Херсон : ХОБГ, 1993. — С. 15–24.
5. Славутич Яр. Розстріляна муза / Яр Славутич. — К. : Либідь, 1990. — 184 с.
6. Чернявський М. Твори : у 10 т. / М. Чернявський. — Харків : Рух, 1928. — Т. 6, кн. 1 : Молодість (1887–1896). Поезії. — 320 с.
7. Чернявський М. Твори : у 10 т. / М. Чернявський. — Харків : Рух, 1928. — Т. 8 : У зеніті (1897–1914). Поезії. — 256 с.
8. Чернявський М. Твори : у 10 т. / М. Чернявський. — Харків : Рух, 1930. — Т. 9 : У зеніті (1897–1914). Поезії. — 270 с.
9. Чухонцева Н. Особливості художньої інтерпретації історії українського козацтва в поезії Миколи Чернявського // Микола Чернявський — письменник, громадський діяч, педагог : тези доповідей наукової конференції. — Херсон : ХОБГ, 1993. — С. 25–26.

Людмила Коривчак

МОДЕЛЬ НАЦИОНАЛЬНОГО САМООПРЕДЕЛЕНИЯ В ЛИРИКЕ Н. ЧЕРНЯВСКОГО

В статье освещены взгляды Н. Чернявского на причины разрушений и национальных притеснений на Украине. В поле зрения художника лежит не ход исторических событий, а индивидуальность украинца. Раскрывая психологию человека от свободного кочевника к прославленным гетманам (Богдана Хмельницкого, Ивана Мазепы), поэт стремится пробудить у современников чувство национальной идентичности.

Ключевые слова: архетипический символ, запорожское казачество, психология героя, национальная элита.

Liudmyla Korivchak

MODEL OF NATIONAL SELF-DETERMINATION IN LYRICS BY M. CHERNIAVSKYI

The article highlights Cherniavskyi's views on the causes of destruction and national oppression in Ukraine. The artist doesn't pay attention to historical events, but to the individuality of the Ukrainian. The poets revealing the psychology of a man from a free nomad to famous hetmans (Bohdan Khmelnytskyi, Ivan Mazepa), seeks to awaken the sense of national identity in his contemporaries.

Key words: archetypal symbol, Zaporozhian Kozakdom, psychology of hero, national elite.